

Українська національна ідея в мовно-комунікативному контексті консолідації поліетнічного соціуму

Світлана САВОЙСЬКА,
кандидат історичних наук, доцент
Київського національного
університету будівництва і архітектури

У статті розглянуто українську національну ідею в мовно-комунікативному контексті консолідації українського поліетнічного соціуму як чинник збереження та розвитку української мови, культури українського народу, створення Української держави. Автор вважає, що українська національна ідея на сучасному етапі не є інтегратором і консолідатором усього українського поліетнічного соціуму. Найважливішими складовими національної ідеї є державний суверенітет, соборність, взаєморозуміння та міжкультурна комунікація і діалог.

У добу незалежності український народ переосмислив українську національну ідею, наповнив її новими образами, підходами й цінностями. Вона стала класифікуватися як поліетнічна, полікультурна, децентралізована, регіональна, постколоніальна. Утім, деякі представники українського політикуму загалом не сприймають української національної ідеї як такої і налаштовані проросійськи. Важливою складовою національної ідеї є українська мова, котра в добу української незалежності не набула такого поширення, як російська, й навіть не зрівнялася з нею. Тому основні позиції в суспільно-політичному житті Української держави, в побуті, торгівлі, спорті, ЗМІ тощо продовжує утримувати російська мова. Якщо врахувати мовно-політичні ідентитети, українська національна ідея може відігравати і позитивну, і негативну роль. Із цієї точки зору автор розглядає українську національну ідею як консолідатор і доводить, що на сучасному етапі українського державотворення почали виникати такі ідентитети, що, як уже наголошувалося, заперечують національну ідею як таку. Ці ідентитети можна класифікувати за такими ознаками: усвідомлені, національні, політичні, конфліктні, сепаратистські тощо. Їх результатом є ідентичність індивіда, групи, спільноти, яка ототожнюється з малою батьківщиною – селом, селищем, містом, районом, областю, регіоном або державою загалом. Ці ідентитети в незалежній Україні, як правило, політизовані, мають свої особливості, що по-різному впливають на консолідаційні та націєтворчі процеси в державі. Національну ідею і проект української політичної нації, їхнє місце і роль у розбудові молодшої Української незалежної держави ці ідентитети розуміють по-різному. Одні з них проігнорували українське національне відродження, взяли курс на захист російської мови та російських інтересів у сучасній Україні, загальмували розвиток української мови, звузили її комунікативний простір, розділили українське суспільство на «своїх» і «чужих». «Свої» – це ті, що ставляться до української мови і культури упереджено і розмовляють переважно російською мовою, «чужі» послугуються зазвичай українською і вважають себе патріотами України. Тому будь-які спроби захистити історію українського народу, національну пам'ять, поширити комуні-

кативний простір української мови й культури на Півдні та Сході держави проросійськими патріотами розцінюються як наступ на російську мову, її обмеження й витіснення українською.

Автор поставив за мету: з'ясувати сутність, значення й консолідаційні можливості української національної ідеї на всіх етапах українського державотворення. Беручи за основу дослідження історіологічний метод, автор визначає такі основні напрями української національної ідеї, як внутрішньодержавний, геополітичний, націоналістичний і консолідаційний. Внутрішньодержавний напрям можна визначити як головний, бо саме він дає відповідь на запитання, як захистити рідну мову українського народу, соборність і незалежність Української держави та консолідувати український поліетнічний соціум. У зв'язку з цим аналізуються праці Н. Божко, В. Бойчука, І. Вернудної, І. Дзюби, В. Литвина, Н. Марченко, Л. Масенко, Г. Навчук, О. Паламар, В. Пасічника, А. Погрібного, В. Свистун, С. Сворака, А. Ткач, Ю. Фігурного та інших. Учені розглянули деякі аспекти національної ідеї в мовно-комунікативному контексті процесу консолідації українського соціуму. На першому етапі українського державотворення (IX – перша пол. XVII ст.) українська національна ідея сприяла становленню України-Руси, яка сформувалася на засадах християнства й відіграла важливу роль у консолідації давньоукраїнських племен у єдиний етнополітичний організм. На цьому етапі українська (руська) національна ідея сприяла формуванню та розвитку староукраїнської мови, яка у Великому Литовському князівстві використовувалася як офіційна і ділова мова, й створенню Української козацької держави. Українська мова, яку називали слов'яно-руською, у XV–XVI століттях вживалася в офіційно-ділових документах, шкільній освіті, науці, художній літературі, культурі, книгодрукуванні. Вона обслуговувала спілкування етнічних спільнот, потреби поліетнічного соціуму, налагоджувала необхідні комунікації. Українська національна ідея цього часу була спрямована на боротьбу з ополяченням, окатоличенням, русифікацією українського народу та його православної церкви. Оскільки писемні джерела на цьому етапі перейшли у власність Московського царства, а слов'яно-русь-

ка та книжна українська мови вийшли з ужитку, нова українська література могла спиратися лише на усномовні джерела – народнорозмовне мовлення і фольклор, що для розбудови прозових жанрів стало, на думку Л. Масенко, очевидним гальмом [5, с. 51–52].

Автором проаналізовано праці Ю. Андруховича, І. Балащенко, М. Вавринчука, І. Варзара, Ю. Гнаткевича, І. Дзюби, О. Забужко, П. Кононенка, О. Кривицької, І. Кураса, О. Майбороди, Т. Марусика, Л. Масенко, Л. Нагорної, В. Панібудьласки та ін. З'ясовано українську національну ідею та мовно-комунікативну політику Української козацької держави, яка проводилася на другому етапі розбудови країни (сер. XVII–XVIII ст.). На думку вчених, українська національна ідея на цьому етапі мобілізувала український народ на боротьбу з польськими панами та російськими царями, зберегла й розвинула українську мову і культуру, сприяла відновленню втраченої в першій половині XIV століття державності. Національною ідеєю і символом українського народу на цьому етапі була українська уснорозмовна та письмово-книжна літературна мова, яка функціонувала в духовній, культурній, етноісторичній сферах і зберігала історичну пам'ять українського народу, наповнюючи її новими цінностями та міжмовними комунікаціями. Крім цих трьох сфер, І. Варзар виокремлює ще дві – політичну та економічну, остання з яких існувала у вигляді землеволодіння, які, на відміну від західноєвропейських держав, поширювалися в козацькій Україні. Кожна сфера, на думку вченого, складається з трьох блоків: соціальні відносини людей, їхні ідеальні погляди, інституції (установи) тощо. Етноісторична сфера, за теорією вченого, є центральною та організуючою сферою людського буття [1, с. 54–57, 229, 277].

Аналіз праць Г. Півторака, А. Погрібного, О. Пономарева, В. Радчука, М. Рябчука, С. Сахацького, М. Слабошпицького, В. Стрільюка, М. Стріхи, О. Тараненка, О. Ткаченка, Ю. Шевельова, М. Шульги та інших свідчить, що на третьому етапі (XIX – поч. XX ст.) українського державотворення національна ідея була надбудовою національно-культурного відродження, на основі якого виникли Українська незалежна держава та українська літературна мова, яка сформувала національну самосвідомість і належність українського соціуму до єдиної спільноти. Динамізатором української національної ідеї на цьому етапі були українська еліта, прогресивні програми та ідеї політичних організацій і партій, які функціонували на території України в середині та наприкінці XIX століття. Основними ціннісними пріоритетами української національної ідеї є людяність, соціальна й національна справедливість, патріотизм, демократія, багатопартійність та українська мова, що у своєму формуванні та розвитку пройшла кризу великої кількості заборон і утвердилася в статусі літературної. Українська національна ідея була надбудовою, на основі якої формувалася духовність, розвивалися художня література, наука, театр, музика, освіта тощо. Це довело у своїх працях видатні українські письменники та мистецтвознавці І. Котляревський, Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, І. Куліш та інші, які збагатили словниковий склад української мови науковою, виробничою і суспільно-політичною лексикою. Варто відзначити внесок І. Франка та інших письменників у справу формування публіцистичного і наукового стилів української літературної мови, котрим удалося її переорієнтувати на культурну основу, здатну обслуговувати потреби українського народу та формувати українську націю, що в умовах бездержавності було непростю справою. Російська національна ідея заперечувала існування українського народу як самостійної етнонаціональної спільноти, його мови і культури. Російські вчені та політики розглядали будь-які прояви українського руху, за словами І. Кресіної, як сепаратизм та загрозу єдності малоросійського та великоросійського народів [3, с. 249].

Розглянувши праці М. Головатого, В. Горбатенка, М. Жулинського, В. Журавського, М. Кармазіної,

І. Кресіної, О. Кривицької, Л. Масенко, Л. Нагорної, Г. Щокіна, автор дійшов висновку, що на четвертому етапі українського державотворення (поч. 20-х рр. XX ст. – XXI ст.) українська національна ідея сприяла захисту української культури і рідної мови етнічних українців, відкрила шлях до відродження національної історії, культури й традицій українського народу. У результаті Українська держава стала незалежною, а українська мова набула статусу державної. На цьому етапі українська національна ідея обслуговує культурне життя українського поліетнічного соціуму, всі сфери й галузі суспільно-політичної діяльності, державні та громадські установи, пресу, літературу, науку, освіту тощо. Вона є акумулятором і комунікатором національної суверенізації. Українська національна ідея спрямована на збереження соборності та самостійності, побудову громадянського суспільства, консолідацію всього поліетнічного соціуму, включаючи всі етнічні групи й регіони, та формування політичної нації. Теоретично українська національна ідея є рушієм національного прогресу, визначає засади національної свідомості, а на практиці все інакше: на ґрунті регіональних ідентитетів і мовно-політичних суперечностей поляризація українського суспільства продовжує поглиблюватися. Це призвело до подальшої русифікації українського народу, що не сприяє динамізації мовно-комунікативної політики й загальнонаціональній консолідації. На цьому етапі українська національна ідея перебуває в кризовому стані, подолання якого можливе, на думку В. Пасічника, в разі звернення до християнських джерел, що дасть можливість подолати антагонізм та утвердити гуманістичні принципи людини як гармонійно розвиненої індивідуальності на засадах мудрості, свободи, добра, правди, любові й справедливості [7, с. 10].

А якщо не існує єдиної для всіх українців національної ідеї, то немає і злагоди в українському поліетнічному суспільстві. Такий мультикультуралізм у розумінні української національної ідеї не консолідує українського поліетнічного соціуму, а ще більше його роз'єднує. Тому вона не має змоги реалізуватися сповна, бо нашоухується не лише на опір і протидію деяких проросійських патріотів, а й на безпорадність окремих державцубовців у обстоюванні своїх мовних прав. Ураховуючи ці та інші обставини, доводиться констатувати: мовна політика держави на сучасному етапі спрямована на дискримінацію української мови і культури в регіонах, де кількість російськомовного населення становить понад 10%, що не створює благодатної основи для консолідації всього поліетнічного соціуму. У цих регіонах спостерігаються денациональні тенденції, ідеї слов'янофільства та проросійські настрої, які підживлюються діями проросійських політичних сил, шовіністичної пропаганди Росії, що здійснюється через російські та українські засоби масової інформації та втілюється в життя з допомогою деяких представників української влади. Через такий стан речей дискусії навколо української національної ідеї, на думку Л. Нагорної, зайшли в глухий кут, тож досягнення консенсусу щодо загальнонаціональних цілей і перспектив стає малоімовірним. Соціокультурна розірваність, як вважає вчена, є не тільки гальмом на шляху ринкового реформування, а й чинником, який унеможливує формування його мети, загальноприйнятної національної ідеї [6, с. 174, 182].

Отже, мовно-комунікативна політика держави має бути спрямована на розуміння, конструктив і діалог з усіма політичними силами, проведення модернізаційних перетворень. Запровадження російської мови як регіональної в Україні лише підсилює відцентрові тенденції, спрямовані на розкол держави. Таке розв'язання мовної проблеми в Україні сприймається Росією як перший етап здобуття наступних поступок: запровадження подвійного громадянства, спільного митного кордону, єдиного економічного простору, спільної валюти та створення наднаціональних органів управління, що призведе до перетворення України на ще більш залежну від Росії та її політики

державу. Геополітична складова національної ідеї розколола українське суспільство й державу на два вектори: один спрямований на Росію, другий – на Європейський Союз. Закріплення двоекторності на законодавчому рівні поглибило розкол в українському суспільстві, що може призвести до втрати цілісності та розпаду Української держави. У цій ситуації російська мова виступає не так інструментом етнокультурної ідентифікації, як катализатором спільної історичної пам'яті. Регіональна мовна ідентичність в Україні фактично домінує над національною, що свідчить про поступове вмирання української автохтонної нації. Роздвоєність українського народу під час президентської кампанії 2004 року спричинила низку протестів і конфліктних ситуацій, які поглибили прірву на шляху до об'єднання української нації, а місцеві держадміністрації Півдня та Сходу в 2006 році зробили його майже нездійсненним. У такому контексті російська мова та культура ототожнюються з російською державністю. Усе це робиться для того, аби сформувати у свідомості громадян України негативне ставлення до української мови, культури, історії і незалежності. Тож важко не погодитися з М. Ларченко, яка зазначає, що національна ідея має уособлювати надетнічну систему цінностей і об'єднувати навіть ті нації, що складаються з конфліктуєчих соціальних сил та етнічних груп [4].

Велику роль у розколі українського соціуму відіграють регіональна еліта й проросійська преса, які спільними зусиллями дискредитують українську мову та культуру. Вони нав'язують думку про те, що російська мова, її виразні засоби й лексичний склад значно багатші за українську мову, яка не є науковою і розвинутою. виправити ситуацію, що склалася, може інтеграційна й консолідаційна складова української національної ідеї, що варто розуміти як політичний діалог та взаємодію культур за умови збереження їхньої національної своєрідності й неповторності. Українська національна ідея за своєю суттю і природою є ідентифікаційною і консолідаційною, теоретико-історіологічною і політологічною категорією, яка відіграє інтегративну роль у консолідації поліетнічного українського соціуму. Вона за своїм змістом є чинником національного розвитку, проектом політичної української нації, яка формується, її духовно-інтелектуальним потенціалом, що відображає інтереси всього поліетнічного соціуму. Українська національна ідея є формою державного самоусвідомлення, розуміння та сприйняття історії українського народу, його культури, традицій, звичаїв, національного характеру й ментальності. Враховуючи те, що Українська держава є поліетнічною і мультикультурною, на чому так полюбляють акцентувати увагу більшість українських учених, не можна не погодитися з В. Коваленком, який вважає, що «сучасна національна ідея повинна бути об'єднувальною, спроможною згуртувати навколо себе як увесь український етнос, так і представників інших етносів, котрі живуть в Україні» [2].

Спираючись на дослідження В. Андрущенка, О. Кривицької, В. Кулика, І. Кураса, О. Лановенко, В. Литвина, Л. Лойко, О. Майбороди, Л. Масенко, Л. Нагорної, І. Оніщенко, М. Панчука, можна констатувати, що інтегративними й консолідаційними складовими національної ідеї є:

- повсякденне використання української мови на державній службі, у публічних виступах, під час складання ділових паперів, у побуті, транспорті, на роботі, в освіті, спорті, торгівлі, війську, мас-медіа тощо;

- відродження історичної пам'яті, піднесення почуття загальнонаціонального зв'язку та належності до великої спільноти – української нації незалежно від особливостей історичного розвитку, політичного та економічного статусу того чи іншого регіону, релігійних особливостей тощо;

- піднесення престижу української мови й культури на основі концепції мовної політики, детальне визначення її стратегії і тактики;

- поширення української мови в південних і східних регіонах держави, під час укладання угод з іншими дер-

жавами, а також в армії, виробничій і діловій сферах, спорті тощо;

- покращення фінансування українськомовних видавництв, зниження цін на їхню продукцію та надання всіляких пільг;

- зобов'язання кожного державного службовця послугуватися літературною українською мовою під час виконання службових обов'язків;

- заборона використання мови зі спекулятивною метою в політичному житті держави та під час виборів;

- формування в українському суспільстві атмосфери духовної єдності, цілісності, згуртованості, поваги до історії держави, культури, традицій та української мови як об'єднувального потенціалу українського поліетнічного соціуму;

- підвищення рівня гуманітарної підготовки спеціалістів, який не відповідає вимогам часу і світовому рівню, що має позитивно вплинути на формування національної самосвідомості майбутніх спеціалістів, рівень успішності та набуття навичок професійного спілкування державною мовою тощо.

Отже, без єдиної національної ідеї, яка орієнтована на майбутнє, не можуть сформуватися спільна мова й культура української політичної нації. Приєднання до європейської співдружності також не можливе без єдиної національної ідеї, яка не розвивається й не наповнюється новим змістом. Українська національна ідея орієнтується на національну безпеку, інтелект українського народу, ефективність і світові стандарти. Вона є не лише етнічною та національною, а й загальнолюдською цінністю, яка об'єднує українське суспільство тільки тоді, коли стане популярною в середовищі українців не лише Заходу й Центру, а й Півдня та Сходу. Державна еліта не спроможна об'єднати українське суспільство в єдину політичну націю, бо сама роз'єднана ідеологічно й ментально. Щоб поліпшити ситуацію, доцільно: створити Державний комітет захисту української мови в Україні; проголосити курс на національне відродження, аби Україна стала державою з високим рівнем культури; забезпечити мовні права української етнічної нації в усіх регіонах держави, а особливо на Півдні, Сході та в АР Крим. Ситуація, яка склалася в мовно-політичній сфері України, не сприяє суспільній консолідації, суперечить соціальній справедливості й солідарності. Основною ознакою національної єдності є готовність української влади дотримуватися встановлених норм і правил, діяти в рамках демократії та Конституції України. **Д**

Джерела

1. Варзар І. Політична етнологія: пропедевт. курс: Авт. підруч. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 354 с.

2. Коваленко В. Сучасна українська національна ідея як невід'ємний чинник побудови громадянського суспільства // Віче. – 2011. – № 23. – С. 23–27.

3. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз. – К.: Вища школа, 1998. – 391 с.

4. Ларченко М. Національна ідея як засіб гармонізації міжетнічних взаємин. – [Електронний ресурс]. – [http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2010-1/10%20-%201\(5\)%20-%203.pdf](http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2010-1/10%20-%201(5)%20-%203.pdf)

5. Масенко Л. Мова і політика. – К.: Соняшник, 1999. – 100 с.

6. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. – К.: Світогляд, 2005. – 273 с.

7. Пасічник В. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23. 00. 05 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 20 с.